

Joseph Dodds

Klímaszorongás és védekezés*

„Még ha szembesülünk is a mérhetetlen kárral, amit a környezetünknek okoztunk, nem egykönnyen fogjuk megváltoztatni a viselkedésünket, amivel tönkretesszük életterünket. Freud szerint nagy zavar forrása lenne, ha tudattalan szexuális és agresszív késztetéseink egyszer csak tudatossá válnának bennünk. Valójában nem a tudatosításra, hanem éppen arra fordítjuk lelki energiáink javarészét, hogy valódi késztetéseinket a felszín alatt tartsuk. Ennélfogva csak félrevezetjük magunkat, amikor úgy állítjuk be, mintha tetteinket ésszerű és erkölcsös késztetések vezérelnék, noha többnyire romboló szükségleteink, vágyaink, félelmeink irányítanak bennünket.”

(Winter és Koger, 2004, 32.)

A klíma-fazék belsejében

A pszichoanalízis régóta tudja, hogy az énvédő mechanizmusokat nagyon komolyan kell venni. Ugyanakkor például a zöld mozgalmak, legyenek bármilyen érdemesek és jó szándékúak, sokszor több kárt okoznak, mint hasznot, mert azt feltételezik, hogy az énvédő mechanizmusokat egyszerűen, egy csapásra szét lehet zúzni. A nevezetes „email-botrányt” követő szinte szükségszerű fordulat, amit a médiában a Watergate-ügy mintájára „klímagate”-ként emlegetnek (Jonsson, 2010) világosan példázza, hogy milyen mértékben elferdítheti egy-egy esemény észlelését, ha ezzel elkerülhetünk valamilyen szorongást. Lertzman (2008) írja, hogy „már jóval azelőtt ráléptünk egy útra, mielőtt ténylegesen felmértük volna, hogy az hova is vezet, és a környezetünk milyen mély hatással van mentális és emocionális egészségünkre”. Azt fejtegeti, hogy a kommunikációs szakembereknek figyelembe kellene venniük azt, amit a pszichoanalitikusok hangoztatnak a szorongás természetéről. Akkor talán olyan formában adnák át üzeneteiket, hogy azok inkább küzdelemre, semmint meghátrálásra buzdítsanak. Bevezetőül álljon itt Marshall (2001) leírása saját reakciójáról, amikor először hallott a fenyegető klímaváltozásról:

---

* Eredeti megjelenés: Joseph Dodds: Eco-anxiety and defence. In: Dodds: *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos*. London: Routledge, 2011, 41-56.

„A klímaváltozás témájáról először egy híres ausztrál klímaszakértő cikkében olvastam a *Sydney Morning Herald*-ban. Arról írt, hogy a klímaváltozás fel fogja dúlni társadalmi berendezkedésünket, sőt az sem lehetetlen, hogy az egész emberiség fennmaradását veszélyezteti. [...] Nagyon megdöbbentem. Egy jól képzett tudós nyugodtan és hitelt érdemlően olyan eseményeket helyez kilátásba, amelyekhez képest, ha komolyan vesszük, az újság összes többi cikke mellékes vagy éppenséggel teljesen érdektelen. És mégis, az egészet úgy, ahogy volt, rövid úton leráztam magamról. Két magyarázatom is akadt arra, amit olvastam: vagy egy hírlapi kacsa, ami pedig nem tűnt nagyon valószínűnek, vagy pedig olyan képtelenség, amit lehetetlen komolyan venni. Akár így, akár úgy, első ösztönös készítemem, hogy itt tenni kell valamit, semmivé foszlott.” (Marshall, 2001)

Marshall csak jóval később talált egy harmadik, pszichoanalitikus szempontból sokkal helytállóbb magyarázatot erre, miszerint „az emberek sokszor anélkül fogadnak el egy információt, hogy azt is elfogadják, ami belőle következik” (uo.). Itt azzal a lelki jelenséggel van dolgunk, amit a pszichoanalízis tagadásnak nevez. Freud (1925) klasszikus leírása szerint a fétis egy részben elfogadott, részben tagadott hiány helyét tölti be. Az anyai falloszról szóló tankönyvi példájában ez így jelenik meg: „Noha tudom, hogy mamának nincsen pénisz, ezt elfogadni mégsem tudom.” Elképzelhető, hogy esetünkben a Földanya kasztrációjának tömeges tagadásával van dolgunk?

Freud korszakalkotó topográfiai modellje szerint a lelki működésnek nem csupán két eltérő szintje (a tudatos és a tudattalan), hanem két eltérő formája is létezik (Freud, 1911), beágyazva az elsődleges és másodlagos folyamatokba, amire mostanra a kísérleti lélektan és az idegtudomány már tapasztalati bizonyítékkal is szolgált (pl. Shevrin, 1996). Matte-Blanco „bi-logikus” rendszere ezt az elméletet egy szigorúbb matematikai-logikai nyelven fejezi ki. Ebben a halmazelmélet szóhasználatával a tudattalan mint „végtelen halmaz” jelenik meg, és működése megfelel a „szimmetria” törvényének, szemben a tudat „aszimmetria”-logikájával. Ahhoz, hogy helyesen értelmezzük a klíma-vészhelyzetre adott védekezéseket és érzelmi reakciókat, meg kell értenünk, hogy a tudattalan és a tudatos nem csak két működési szint, hanem két különböző „logika” is.

Freud (1911) elmélete szerint a tudattalan működésének egyik jellegzetessége, hogy fenntartás nélkül fogad el egymásnak ellentmondó érveket – ez megfelel a Matte-Blanco féle (1998) szimmetrikus logikának –, míg ezzel párhuzamosan a tudatos elme élménye az, amit mostanság „kognitív disszonanciának” nevezünk (Cooper, 2007). Freud ezt a „kölcsonként fazékról” szóló viccel szemlélteti (1905, 62). A vicc egy emberről szól, aki kölcsönkapott egy fazekat, amit aztán lyukasan ad vissza. Amikor számon kérik, és felszólítják, hogy adjon helyette másikat, ő így reagál: 1. Úgy adtam vissza, hogy nem volt semmi baja. 2. Már akkor is lyukas volt, amikor megkaptam. 3. És különben is, nem is kértem kölcsön semmiféle fazekat. E három, egymást kölcsönösen kizáró válasz miatt gyanítható, hogy itt tudattalan folyamatok munkálnak, és e válaszokat egyesíti egy közös motiváció, egy *vágy*, hogy az illető ártatlannak bizonyuljon, mentesüljön a felelősség alól, és ne kelljen semmilyen erőfeszítést tennie

annak érdekében, hogy orvosolja a kialakult helyzetet (lásd még az Irma injekciójáról szóló álmot is, Freud, 1900a, 106-121).

Ez a vicc témánk szempontjából különösen hasznosnak bizonyulhat egyrészt a szerkezete miatt (egymást kizáró érvek egy közös indíték kedvéért), másrészt mert a fazék egy tartalmazó közeg, mint az éghajlatunk is, amely összetörhet, ha egy határon túl felmelegítik, és mert a viccbeli ellenvetések hasonlóak a klímaváltozás elleni cselekvés szükségtelenségéről szóló sokféle érvehhez (nem ritkán ugyanattól a személytől). Az egyszerűség kedvéért összefoglalóan ezek háromféle álláspontot tükröznek, melyek akár még progresszívek is lehetnek, mert elfogadják az ökológiai krízis valóságát, de mégis mind a három tétlenséget szül: 1. Ez nem is igaz. 2. Ez igaz, de nem az én hibám. 3. Semmit nem tehetünk ellene (úgyhogy semmit sem kell változtatnom a megszokott életvitelemen). Milyen fantáziák, szorongások és védekezések állhatnak ezeknek az álláspontoknak a hátterében?

1. Nincs is semmi baj a klíma-fazékkal

Ennek a kijelentésnek a hátterében lényegében paranoid jellegű fantáziák állnak (pl. hogy Al Gore, az ENSZ vagy a kommunisták összeesküvéséről van szó, akik a szabadságunkra törnek; vagy a kapitalisták ezzel akarják akadályozni a harmadik világ fejlődését, hogy továbbra is kizsákmányolhassák őket, stb.). Az ellenvetések másik csoportja szerint „a bizonyítékok nem elég meggyőzőek”, ami azt sugallja: ahhoz, hogy elfogadjuk, amit a tudósok ajánlanak, százszázalékos bizonyosságra van szükség (az IPCC egyértelműsége nem eléggé egyértelmű). Első pillantásra ez az érvelés logikusabbnak tűnhet, de ha összevetjük más kockázatok valószínűségével, akkor látható, hogy mennyire irracionális ez az ellenérv is. Kevesen gondolnák (ha nincs bennük öngyilkos szándék), hogy biztonságos dolog orosz rulettet játszani, noha ott 90% az esély, hogy nem kapunk golyót a fejünkbe. A tudományos bizonyítékok pedig arra mutatnak, hogy mi mindannyian orosz rulettet játszunk az egész bolygóval, a fenti százaléknál sokkal rosszabb eséllyel.

2. Már akkor lyukas volt a bolygónk, amikor kaptuk

Ebben a vonatkozásban kétfajta, egymásnak ellentmondó állítást szoktak hangoztatni (általában egyszerre): Minden korban voltak klimatikus változások. Vagy: Ez a napfoltoktól van, vagy a föld zsugorodik, és erről nem mi, emberek tehetünk. Vagy pedig: Más, idegen (indiai, kínai) emberek hibája, de nem az enyém, úgyhogy nekem semmit se lehet (vagy kell) tennem, sőt nem is kell tudomást vennem róla. Mindkét szembenálló állítás (nem az emberek tehetnek róla, illetve más emberek tehetnek róla) azt a tudattalan kívánságot szolgálja, hogy a büntudatot áthárítsuk valakire, aki „nem én”. Egyébként még ha igazunk lenne is, a büntudat áthárítása semmiféle hatással nincs a klímaváltozás végzetes következményeire, és ugyanúgy szükség lenne sürgős beavatkozásra. Ebből az a pszichoanalitikus szempontból is érdekes felismerés következik, hogy az emberek időnként jobban félnek a büntudattól, mint önmaguk, sőt az egész emberiség pusztulásától.

3. Nincs mit tenni

„Hiába száz ló, száz katona, nem rakják a klímát össze soha – úgyszólván minek is izgatnánk magunkat?” Ez az érv sok pesszimista, kiégett környezetvédőnél is megjelenik, ha eluralkodik rajtuk az elkeseredés és a nyomasztó tehetetlenség.

A klíma-fazék körüli viták többnyire valamilyen meghatározott szorongással szembeni védekezésben csapódnak le. Kleiniánus terminológiával élve: „*Ez az egész nincs is* (vagyis a fazék hibátlan)” – ez a tagadás a fenyegető pusztulás, szétesés, megsemmisülés miatt fellépő paranoid-skizoid szorongás elleni pszichotikus védekezés megnyilvánulása. *Nem az én hibám/nem a mi hibánk* – ez a depresszív szorongással szembeni neurotikus védekezés hangja (nehéz elviselni az ember vétkeességét és az ezzel járó büntudatot). *Az egész így igaz, a mi hibánkból alakult így, de személy szerint semmit se tetetek ellene* – ez az állítás van legközelebb ahhoz, amit a probléma elfogadása és a vele való megküzdés jelentene. De a jóvátétel reális lehetőségének híján az egyén remény nélkül benne ragad a depresszív pozíció elkeseredésébe, fájdalmába (a mánia nélküli remény azt jelenti, hogy lehetőség van a jóvátételre, míg a mániás reménykedés rövidtávú aktivizálódást eredményez, majd pedig, ha nem következik be gyors változás, összeomláshoz vezet). Ehhez kapcsolódhatnak egyes primitívebb védekezések, mint amilyen például a hasítás.

A média mint tünet és mint humorforrás

„Soha nem voltak a médiában ilyen mérvű és jellegű önellentmondások, mint amilyenekkel a klímaváltozás kapcsán nap mint nap találkozunk. [...] Komoly hasadás van a fenyegető klímaváltozás jelentősége és a cselekvési hajlandóság hiánya között, és erre a médiában szinte egyáltalán nincs reflexió.” (Marshall, 2015)

A média egyrészt befolyásolja a gondolkodásunkat és vélekedéseinket, másrészt reflektál is ugyanerre. A University of West Englandon 2009-ben a klímaváltozás pszichológiájáról rendezett konferencián Georg Marshall bemutatott néhány igen érdekes példát. Az *Independent* című lap 2005. január 24-én közölt egy fontos tanulmányt „Globális katasztrófa: A visszaszámlálás elkezdődött” címmel. Ebben azt fejtegették, hogy tíz év múlva elérhetünk arra a pontra, ahonnan már nincs visszaút, az emberiség okozta károk jóvátehetetlennek bizonyulnak: összeomlik a mezőgazdaság, vízhiány és rendkívüli szárazság alakul ki, járványok fenyegetnek, a tengerszint megnő, az erdők elpusztulnak; és mindehhez további katasztrófák is csatlakoznak feltartóztathatatlanul – az üvegházhatás és a globális felmelegedés, a grönlandi jégtakaró elolvadása és a Golf-áramlat irányváltozása (id. Marshall, 2009). Épp emellett a cikk mellett helyeztek el egy reklámot, amelyben a British Airways repülőjegyeket kínált tíz fontért. Egy másik hasonló példa a *Guardian* weboldalán közzétett pályázat volt, amit a klímaváltozás kezelésére szolgáló innovatív megoldásokra írtak ki, és ahol a pályadíj egy Dubaiba szóló nyaralás volt. Közvetlenül a hirdetés mellett egy cikk volt olvasható arról, hogy a közlekedésnek milyen nagy szerepe van a klímaváltozásban.

Ezeket az ellentmondásokat tette vizsgálódás tárgyává két felmérés. A WWF közvélemény-kutatása (WWF, 2001) kimutatta, hogy az emberek 90%-a amellet van, hogy a kormány tegyen lépéseket az üvegházhatás csökkentésére, míg ugyanabban az évben a MORI szavazásból az jött ki, hogy a válaszadók 80%-a az elkövetkező években többet szeretne utazni; míg egy 2004-es BBC felmérés azt hozta ki, hogy a válaszadók mindössze 37%-a egyezne bele abba, hogy a közeli jövőben drágább legyen a benzin (Marshall, 2005). Általában nem vesszük észre az efféle ellentmondásokat, csak ha egyenest a képünkbe mondják. Amikor észrevevesszük az ellentmondást, esetleg így reagálunk: „Vicces lenne, ha nem lenne ennyire komoly”. Pszichoanalitikus szempontból inkább az lenne a helyénvaló, ha azt mondanánk, hogy éppen az teszi ennyire viccessé, hogy ilyen nagyon komoly. Freud (1905) megtanított arra, hogy vegyük komolyan a viccet, és hogy a nevetésben egyszerre fejeződik ki örömünk és szorongásunk is. Mi lehet a klímaváltozás témájában a humor szerepe? A tagadás, menekülés, jelentéktelenítés egy módja, vagy ha a komédiázás abban segít, hogy a környezettudatosságot egyfajta üres papolásnak állítsuk be? Lássunk néhány klíma-viccet ennek megvilágítására.

Jay Leno (Kurtzman, 2010) vicce ekképpen szól: „Az ENSZ újabb beszámolója szerint a klímahelyzet még annál is rosszabb, mint ahogy eddig feltételeztük. Ez nagyon rossz hír, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy a klímaválság a Föld pusztulását fogja okozni.” A kontextusból kivéve ez egyáltalán nem vicces, hanem rendkívül félelmetes. A nevetés talán az egyetlen érzelmi reakció, ami a rettegést képes ellensúlyozni. Jimmy Kimmel így gúnyolódott a kormányzat elkenő retorikáján: „Bush elnök remek ötlettel állt elő: Ha tényleg szeretnénk a hőmérsékletet számottevően lecsökkenteni, térjünk át a Fahrenheitről Celsiusra.” (Uo.) Ha találunk egy viszonylag könnyű célpontot, amin nevethetünk, vagy ha sikerül kisajtolnunk valami vicceset, az mindig rímél a bennünk szunnyadó vágyra, hogy bár lehetne minden súlyos problémára valamilyen egyszerű megoldást találni, és bár úgy lenne, hogy megfelelő megvilágításból tekintve minden problémánk semmivé foszlik.

George Monbiottól származik a kedvenc viccem, aki egy neki küldött e-mailból idézett: „Köszönet azért a nagyszerű erőfeszítésért, melyet kifejtett, hogy az emberek figyelmét felhívja a klímaváltozás veszélyeire. Ha sürgősen nem teszünk valamit, az egész földgolyó desszertté változik.”¹ Monbiot így válaszolt: „Noha csábító lenne, a tudomány ezt a lehetőséget sajnos nem támasztja alá.” (Hickmann, 2008) De az egész színjáték a másik oldaláról is nézhető: télen minden klímaszkeptikus elégtétellel bámul a hóföretegbe, noha mindannyian tudjuk, hogy a klímaváltozás nem vicc.² (Coren, 2010) A *South Park* egyik epizódjában az önelégült környezettudatosok kárára sütnék el egy szóviccet: hibrid-autójukból olyan elviselhetetlen gőg (szmog) árad, hogy sürgősen vissza kell cserélniük SUV-ra (terepjáróra) (Butler, 2008). Freud tanítását, miszerint a vicc valójában komoly dolog, a klímaharcosok nagyon jól ki tudnák használni, és esetleg a humor eszközével olyan vidékeket is be tudnának cserkészni, ahová a szigorú zöld felettes én (Randall, 2005) nem ereszkedik alá.

---

¹ desert = sivatag, dessert = desszert. (A ford.)

² is snow joke/is no joke = hóvicc/nóvicc (A ford.)

Hiány vagy konfliktus: hibás vészjelzés vagy halálfélelem?

„A klímaváltozás egyedülálló kompozícióban egyesíti mindazt, amivel szemben a legnehezebb felvenni a harcot. [...] Mint a halálos betegségek, melyek tökéletesen el tudnak rejtőzni az immunrendszer elől, a klímafenyvetés teljes mértékben képes összezavarni problémamegoldó képességünket.” (Marshall, 2005)

Általánosságban elmondható, hogy jól fel vagyunk vértézve olyan veszélyek ellen, melyeknek közvetlen, világos, jól látható, egyszerű okai vannak, könnyen azonosítható „ellenséggel”, nyilvánvaló, közvetlen személyes következményekkel. A klímaváltozás sajnos láthatatlan, rendkívül komplex, bizonytalan kimenetelű, és mi *valamennyien együtt* vagyunk érte felelősek. Így egyfajta végső bystander-effektus³ példájává is válhat, az ahhoz kapcsolódó felelősség-diffúzióval egyetemben (Hudson és Bruckman, 2004; Darley és Latané, 1968).

Annak illusztrálására, hogy a klímakérdések milyen különös módon képesek kikapcsolni vészjelző készülékünket, Marshall összehasonlítja a klímaváltozást más lehetséges, reális veszedelmekkel. Például az YK2 számítógépes vírus komplex volt, nem egyetlen meghatározott ellenség okozta, bizonytalanok voltak a lehetséges következményei, de hatásának meghatározott határideje volt, úgyhogy azon nyomban nyilvános közfigyelmet (egyes esetekben virtuális pánikot) váltott ki, amelyre gyors, egységes fellépés következett, és 60 milliárd dollárt különítettek el a megfékezésére (Marshall, 2005). Vagy nézzünk egy elképzelt jövőbe vetített veszedelmet (bár a klímaváltozás már most a jelenben is érezteti a hatását):

„Tegyük fel, hogy a csillagászok felfedezik, hogy ötben év múlva becsapódik egy meteorit, ami olyan nagy lesz, hogy komoly rombolást fog véghezvinni, és tartós változást idéz elő földünk időjárási viszonyaiban. [...] Egészen biztosra vehetjük, hogy egy ilyen hír nagymérvű, kitartó globális mozgósítást váltana ki [...]. Rengeteg rakéta van a világon, és rengeteg ember rendkívüli módon szeret velük játszani, [...] noha ennek az elképzelt eseménynek a hatásai nagyon hasonlóak lennének ahhoz, amit a klímaváltozás okoz, cselekvésre ösztönözne, mert a bajnak lenne egy világos, (és egyszerű) külső oka.” (Marshall, 2005.)

Ha egy azonosítható ellenséges népcsoport lenne az ok (például ha Észak-Korea vegyi fegyverekkel akarná megváltoztatni a föld klimatikus viszonyait), akkor egész bizonyosan erőteljesen reagálnánk. E szerint a modell szerint a klímaváltozás egészen egyedülálló, és nem nyomja be a szokásos gombokat, úgyhogy „minden vonatkozásában, sajnálatos, sőt tragikus módon azokat a helyeinket veszi célba, ahol lelkileg egyáltalán nem vagyunk készek a cselekvésre”. (Uo.) De vajon csupán erről

---

³ A bystander-effektus a szociálpszichológia ismert koncepciója annak a leírására, hogy egy nyilvános problémahelyzetben az emberek nagy része passzív bámszokóvá válik a felelősség megosztása miatt. (A ford.)

lenne szó? A hiány modellje elegendő magyarázat lenne rá, hogy ennyire tétlenül szemléljük a klímaváltozást? Bigda-Peyton ezt kérdezi:

„Lehetséges, hogy az emberek azért bánnak ilyen kíméletlenül az őket körülvevő természettel, mert a természetben olyan kétségtelenül megmutatkozik a halál elkerülhetetlensége? [...] Ha az emberek úgy kezelik a természeti forrásokat, mintha azok végtelenek lennének, akkor fenntarthatják saját létezésük végtelenségének illúzióját is. Még mindig könnyebb kínozni a természetet, mint szembenézni a halállal” (Bigda-Peyton, 2004, 261).

A pszichoanalitikusok már régen felvetették, hogy még olyankor is, amikor valamilyen konkrét testi fogyatkozás áll egy tünet hátterében, meg kell vizsgálni, hogy az elme hogyan alkalmazkodik dinamikusan a hiányhoz, hogyan küzd meg vele. Újabban például fokális agyi lézióban szenvedő pácienseknél vizsgálják ezt a neuropszichoanalitikusok (Kaplan-Solms és Solms, 2000). A klímaváltozásra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a fenyegető katasztrófa árnyékában kénytelenek vagyunk szembesülni a halállal kapcsolatos szorongásainkkal és fantáziáinkkal. Marshall (2005) ezt írja:

„Megdöbentett, amikor saját érzelmi reakcióim megfigyelése nyomán rájöttem, hogy a klímafenyegetés rendkívül erőteljesen érinti azt a témát, ahol a tagadás valójában lélektani erőforrásnak számít: ez nem más, mint a saját halandóságunkra adott reakciónk. A halálhoz hasonlóan a klímahelyzet is folyamatos és visszafordíthatatlan veszteség-érzéssel jár. Azt az érzést kelti, hogy a környező, állandónak tapasztalt világunk nem más, mint egy futó álom, és megsemmisülésre ítéltetett, akárcsak mi magunk. Amikor az ablakon kinézve arra gondolok, hogy mindaz, amit most odakint látok, belátható időn belül semmivé lesz, és talán csak átsuhanó emlékek vagy gyűrött fényképek maradnak utána – akkor ez ugyanazt a hűrt pendíti meg bennem, mint amikor saját személyes elmúlásomra gondolok.”

Ez az egész tulajdonképpen valami még alapvetőbbet érint. A kultúrantropológus Ernest Becker munkájára támaszkodó Terrormenedzsment Teória (TMT) empirikusan bizonyította (pl. Greenberg et al., 2000), hogy amikor saját halálunkról elmélkedünk, akkor erősebben kezdünk ragaszkodni kizárólagos és merev világnézetünkhöz, és határozottabban kizárunk minden, a mienkétől eltérő vélekedést. A TMT kapcsán Becker amellett érvel, hogy a világnézet egyik legalapvetőbb szerepe, hogy kulturális-szimbolikus védelmet nyújtson halálfélelmünkkel szemben, amely máskülönben egészen bénítóan hatna ránk, lévén hogy mi vagyunk az egyetlen olyan faj, amelyik elmélkedni képes a halálról (és annak elkerülhetetlenségéről). A különböző kultúrákba ágyazott világnézetek szimbolikusán a halhatatlanság ígértét hordozzák, mert vagy a halál utáni élettel, vagy azzal kecsegtetnek, hogy halálunk után kultúránk és nézeteink továbbra is fennmaradnak.

A TMT alapján a klímafenyegetés árnyékában csak még merevebben ragaszkodunk a világnézetünkhöz. Ugyanakkor a klímaváltozás meg is rendíti világnézetünket, vagy közvetlenül, a kaotikus klímahelyzetet megtapasztalása révén, vagy a klímakutatók és tudósok jóslatainak következtében, melyek radikális változásokat helyeznek kilátásba – és ha ez a legalapvetőbb védekezésünk meginog, akkor az elementáris mértékben fel fogja erősíteni a halálfélelmünket. Ez egy végzetes pozitív visszacsatolási kört hozhat létre. Sohasem volt könnyű megváltoztatni az életmódunkat, de különösen nehéz napjainkban, amikor pedig a legégetőbb szükség lenne rá. Ezen a ponton sokféle formában a hasítás védekezési mechanizmusa lép életbe, ami különösen jellemző a politikusokra:

„Miniszterelnökünk például azt nyilatkozta, hogy »a klímaváltozás komoly kihívás, amelynek visszafordíthatatlan romboló hatásai vannak, és amely elkerülhetetlen befolyással lesz az egész emberiség sorsára«. Legfőbb tudományos tanácsadója szerint is ez a legsúlyosabb kérdés, amellyel szembe kell néznünk. És mégis, a kormány intézkedéseiből szinte semmi nem tükrözi ezt az ékesszólást. Helyette mindaz, amit a klímaváltozás ügyében tesznek, zűrzavaros, alulfinanszírozott, és alá van rendelve a legjelentősebb széndioxid-kibocsátó iparágak érdekeinek.” (Marshall, 2005)

Mindez alapvető kérdésekkel szembesíti az ökopszichoanalízis tudományát. Vajon a „deficit” vagy „deficitszorongás-védekezés” modellje alkalmazható jobban a kialakult helyzetben? Más szavakkal: tétlenségünk háttérében (egyéni és társadalmi) szorongás és erre következő védekezés áll, vagy inkább az, hogy tudatosságunk jelenlegi szintjén képtelenek vagyunk ezt a túlságosan elvont és bonyolult kérdéskört felfogni? Ezen múlik, hogy milyen stratégia bizonyul hatékonynak, és mi az, ami netán éppen visszafelé sülni el. A környezettudatos kampányoknak üzeneteikkel vajon az érzelmekre kellene hatniuk, hogy a téma sürgősségének ábrázolásával ériék el, hogy az emberek zsigerileg reagáljanak egy amúgy elvont témára, vagy a „félelem ökológiája” (Žižek, 2007) végül nemkívánatos hatással járna, mert a szorongással szembeni védekezéseink csak még merevebbé és végletesebbé válnának?

Ez utóbbi esetben hatékonyabb stratégia lenne, ha azonosítanánk ezeket a mély szorongásokat, hogy megküzdhessünk velük, és kimozduljunk megrekedt helyzetünkéből, noha sajnos ehhez az átdolgozáshoz meglehetősen kevés idő áll rendelkezésre, főleg mert globális mértékű változásra van szükség. A legvalószínűbb, hogy a kétféle magyarázat kölcsönösen hat egymásra. A klímaváltozás elvonatkoztatott formában legfőbb példája annak, amit Timothy Morton (2010c) „hiper-tárgynak” hív, amely „masszívan áthatol téren és időn, úgyhogy a semmilyen egyedi (helyi) megnyilatkozás nem képes felfedni annak totális jellegzetességeit”. Talán épp ezek a jellegzetességek jelentenek ideális háttérret ahhoz, hogy a védekező mechanizmusok, például a hasítás, a tagadás vagy az intellektualizáció könnyen és nagy hatékonysággal kibontakozhassanak. Ugyanakkor ezek mértéke döntő jelentőségű annak eldöntésében, hogy milyen pszichoanalitikus szempontú környezetpolitikai stratégiát szándékozunk kidolgozni.

Elhárító mechanizmusok a klímaszorongás tükrében

„A hasítás az elme nagyon leleményes megoldása arra, hogy viselkedésünket ne kelljen megváltoztatnunk, ugyanakkor valóságészlelésünket is megőrizhessük. Legtöbbünk éppen ebben az állapotban leledzik – egy hasított, széttöredezett, ellentmondó helyzetben, ahol tovább folytatjuk destruktív viselkedésünket, és közben valamelyes, korántsem teljes aggodalommal szemléljük az ökoszisztémát fenyegető, élénk tornyosuló veszedelmeket.” (Winter és Koger, 2004, 34.)

Az utóbbi időben a pszichológusok elkezdték használni a „klímatagadás” fogalmát (American Psychological Association, 2010; Marshall, 2001). Stanley Cohen (2001) gondolatmenete szerint, ha társadalmi szinten szembesülünk azzal, hogy kollektív morális felelősség terhel bennünket az emberi jogok tömeges megsértése miatt, akkor ez szinte mindig átmegy kollektív tagadásba, amely hallgatólagos megegyezésben nyilvánul meg, hogy bizonyos témákról nem beszélünk, és/vagy azok a témák egyáltalán nem is léteznek. Ezek többnyire tudattalan, társadalmi szintű egyezségek (Kaes, 2007), melyek apró interakciós jelekben nyilvánulnak meg, anélkül, hogy az egyénekből egyáltalán tudatossá válna, ami történik. Ez arra példa, amit a komplexitás-elméletben önszerveződésnek hívnak (Camazine et al., 2001; Piets, Muller és Brent, 2007), vagy amit Elliot Jacques (1955) társas fantázia-rendszernek, Menzies-Lyth (1988) pedig transzperszonális védekezési rendszernek hív.

Ezeket a jelenségeket úgy kell érteni, hogy az egyének elhárító mechanizmusainak alacsonyabb szintű interakciói magasabb szintű struktúrákká egyesülnek, és ezekből bontakoznak ki ezek az új tulajdonságok. Megint csak Žižektől idézünk (2007):

„A klímakatasztrófa kilátásával szembesülve vajon miért nem teszünk semmit? [...] A válasz megtalálásában segíthet bennünket Rumsfeld ismeretelmélete. Eszerint vannak ismert ismeretek. Ezek azok a dolgok, amelyekről tudjuk, hogy tudjuk. És vannak ismert ismeretlenek [...], ezek azok a dolgok, amelyekről tudjuk, hogy nem tudjuk. És vannak ismeretlen ismeretlenek is [...], ezek olyan dolgok, amelyekről nem tudjuk, hogy nem tudjuk. De Rumsfeld elfeledkezett egy döntő fontosságú negyedik fogalomról: az ismeretlen ismeretről, ami azokat a dolgokat foglalja magába, amelyekről nem tudjuk, hogy tudjuk. [...] Ez nem más, mint a freudi tudattalan, vagy Lacan szavaival élve »a tudás, ami önmagáról mit se tud«. Az ökológia vonatkozásában ezek a tudattalan hitek és vélekedések akadályozzák, hogy ténylegesen higgyünk egy lehetséges katasztrófa bekövetkeztében, és ez szövídik az ismeretlen ismeretlennel [...], ami olyan, mint látómezőnk vakfoltja: nem vesszük észre a hiányt, és olyan, mintha összefüggő képet látnánk.”

Cohen (2001) azt fejtegeti, hogy a tömeges tagadás leggyakrabban azokban a helyzetekben jelenik meg, amelyek megoldására kultúránk nem kínál lehetőséget, vagy ahol nincsen eszközünk a probléma súlyának felmérésére. Bion terminológiájával

kifejezve nincsen egy „gondolkodó”, aki engedné, hogy a gondolat napvilágra bukkanjon, nincsen alfa-funkció, ami engedné, hogy a traumás béta elem bekerüljön valóságunk álom-anyagába. Primo Levi (2010) írja, hogy az európai zsidók között azért voltak olyan kevesen, akik valóban felfogták volna, hogy megsemmisítés vár rájuk, mert erős hit élt bennük, hogy „morálisan lehetetlen dolog létezése nem lehetséges”. Marshall (2005) szerint:

„... intellektuálisan el tudjuk fogadni a klímaváltozás tényét, de [...] végtelenül nehéz elfogadnunk, hogy mi is vétkesek vagyunk abban, hogy ez a rettenetes helyzet kialakulhatott. Egyszerre vagyunk szemlélő tanúk és elkövetők, és ez a belső ellentmondás csak még jobban erősíti bennünk a tagadást. Történelmi tapasztalatok nyomán bejósolható, milyen védekezéshez fogunk folyamodni, amikor [...] unokáink azt fogják számon kérni rajtunk, hogy miért tettünk olyan keveset, mikor olyan sok mindennel nagyon is tisztában voltunk.”

Lertzman (2009) kifejti, hogy a hasításnak nemcsak a lélektani, hanem a társadalmi jelentőségét is meg kell értenünk (és bizvást hozzátehetnénk, hogy környezeti jelentőségét is, kiegészítve ezzel a Guattari-féle három ökológiát⁴). Mindennapi életünkben nagyrészt láthatatlan számunkra az a környezeti szövetek, melynek mi is részesei vagyunk. A szupermarketekben előre csomagolt élelmiszert vásárolunk, és noha nagyjából képesek vagyunk rá, hogy elméletileg tudatosítsuk, hogy a folyamatok milyen sokasága van a háttérben, jelenség-szinten csak az van előttünk, hogy az ennyivaló a polcokon készen vár rá, hogy elfogyassuk. A kapitalizmust támadó környezetkritika szerint az lehet az egyik cél, hogy megújuljon eredeti kapcsolatunk ezzel a szövetekkel, ezért gazdálkodói piacok, fair trade rendszerek kialakítását szorgalmazza; a globalizáció-ellenes megközelítésnek pedig az a módszere, hogy tájékoztat arról, hogy kedvenc áruházláncunk gyermekmunkán alapul, amit elfednek az olcsó árcédulák és a csillogó logók (Klein, 2009).

Sally Weintrobe (2011a) a lélektani tér és a természeti tér kapcsolatáról szóló írásaiban bemutatja a hasítás jelentőségét, és azt, hogy e két kapcsolódó térnek mi a jelentősége belső fantáziavilágunk megformálásában. Weintrobe (2011a) olvasatában a szabályozatlan kapitalizmus rombolóan hat nemcsak a külső, hanem a belső világunk (biológiai) sokszínűségére is. Szerinte a kapitalizmus „a hasítás és idealizáció kultúráját hozza létre, előmozdítja a csoporthoz tartozó hatalmasságoknak való alárendelődést és a félelmet az ellenségesnek bélyegzett, csoporton kívül rekedt erők eluralkodásától” (Weintrobe, 2011a, 2-3). „Elme-megosztásnak” hívja azt a jelenséget, amelyen keresztül belső világunkban őrzött kapcsolataink beszűkülnek, és felsőbbrendűségi érzésünktől vezérelve feljogosítva érezzük magunkat arra, hogy kihasználjuk a kapcsolat másik szereplőjét anélkül, hogy a bűntudat és a felelősség kellemetlen érzését el kellene viselnünk (Weintrobe 2011a, 3). Példa erre egy madarakat kedvelő személy belső világának gyarmatosítása:

---

⁴ Az ökológia Guattari-féle megközelítése fontos szerepet játszik a szerző könyvében, amelyből a szemelvény származik. Részletesen lásd a könyvben. (A szerk.)

„Egy embert, aki szereti a madarakat, és kirándulni is szeret, bele lehet csábítani, hogy már ne a madarakat szeresse, hanem önmagát mint a legkülönlegesebb távcső és legmodernebb túrabot birtokosát, aki nagyszerű képességei és lehetőségei folytán eljut a világ legjobb, legezotikusabb pontjaira, hogy ott kiránduljon és figyelje a madarakat. Ez végül növeli az illető ökológiai lábnyomát, ami káros a madarakra nézve. Feltételezésem szerint ez az ember részben szándékosan, részben szándékolatlanul hagyta magát gyarmatosítani. Valójában a természet iránti szeretete lett kihasználva és rosszra fordítva”. (Uo.)

Az így létrejött hasított belső tereknek van egy tér/idő vonatkozása, ami a másik ember és a természet iránti gondoskodó törődésünket azért semmisíti meg, mert az „messzi”, „valahol másutt” vagy a „távoli jövőben” van. Weintrobe azt is felveti, hogy a természet iránti szeretettel, gondoskodó, empatikus érzéseink eltompulása és belső világunk ezzel járó hasadása még a vadvilágról szóló természetfilmeket is áthatja (David Attenborough műsorait e tekintetben kivételnek tartja). Weintrobe szerint manapság erős bennünk a hajlandóság, hogy azonosuljunk egy idealizált, felsőbbrendű, elérhetetlen hőssel, miközben valódi érzéseink egyre inkább eltompulnak (Weintrobe, 2011a, 3). Hajlamossá váltunk, hogy valamiféle félelemmel vegyes csodálat alakuljon ki bennünk, ahol a csodálat nem a természetnek szól, hanem annak a hősi figurának, aki a természetet élénk tárja. Ezekben a műsorokban a vad tájak és a vadállatok természetes hangját lenémítják, és lecserélik valamilyen „hangos, durva, kellemetlenül antropomorfizált zenére, [...] amit hirtelen még durvább hang- és fel-felvillanó képi hatások színeznék, időnként valamilyen véres testrész látványával”. (Uo.) Mindez oda vezet, hogy érzéketlenné válunk a fájdalomra, és azonosulunk az agresszorral, ugyanakkor „enyhülnek aggodalmas depresszív érzéseink”, mert kialakul bennünk „egyfajta kiüresedett lelkiállapot, ami elszürkíti az itt-és-most valóságot, és aminek következtében aztán valamilyen felfújtt, grandiózussá növelt, álomszerű, regresszív vágyteljesítő énállapot jön létre bennünk” (Weintrobe, 2011a, 4).

Ez a hasítás vagy disszociáció nem olyasvalami, amit valahonnan felülről erőltetnek ránk, hisz közös összjátékunk hozza létre azt a folyamatot, amely vakká tesz bennünket kölcsönös függésünkkel kapcsolatban. Van olyan részünk, amely vágyik a kapcsolódásra, de Lertzmann (2009) szerint annak megvalósulása össze is törhet, traumatizálhat bennünket. Ugyanígy azok a környezetvédelmi kampányok, melyek agresszív büntudatkeltéssel igyekeznek oldani ezt a disszociációt, sokszor nem a várt eredményt hozzák. Lertzman felveti a következő kérdést:

„Ha egy gyerek rosszkodik, vezet-e bármilyen jóra, ha szidalmazzák? A válasz erre határozottan nem, hiszen sok olyan felnőttet ismerünk, akik ilyen környezetben nevelkedtek, és akik aztán felnőttkorukban bizonytalanok, szerencsétlennek érzik magukat, és önutálattól szenvednek [...]. Sokan érkeznek a környezetvédelem terepére is úgy, hogy büntudat gyötri őket, amit csak

mege erősítene k a környezetvédelmi médiakampányok [...], és tapasztalatunk szerint ez a leg ritkább esetben vezet megfelelő cselekvéshez.” (Uo.)

A vád és támadás helyett a pszichoanalízis választott eszköze a meghallgatás és a megértés, ami elsőre gyengének és hatástalannak tűnhet, különös tekintettel a helyzet sürgető jellegére. De Lertzman épp az ellenkezőjét állítja: „az analízis erőteljesen láttatja, ami van, és szeretetteli eszközt kínál, hogy képesek is legyünk szembenézni vele”. Ezt összeveti a kleini tanban a depresszív pozíció irányába való elmozdulással, valamint a jóvátétel és külső-belső pozitív változás iránti vágyakozással. A „veszteségeinkkel, fájdalmainkkal és csalódásainkkal” való szembenézés kétségtelenül nehéz lesz, és minden bizonnyal „dühösek, frusztráltak és ingerültek leszünk, de ez aztán másfajta érzelmeknek adja át a helyét”. (Uo.)

A hasítás másik megjelenési formája az *intellektualizáció*, amikor valamilyen válságos helyzetben szétválasztjuk egymástól a tudatos megértést és a valódi megélt érzelmeket (akár az is ilyesmi lehet, ha könyvet írunk a pszichoanalízis és klímaváltozás kapcsolatáról, vagy előadást tartunk a klímakatasztrófáról szóló konferencián, ahova olcsó repülővel érkezünk). Néha könnyebb érzelmileg szembenézni az általános elvekkel, mint saját személyes felelősségünkkel, könnyebb elismerni azt, hogy *más* fajok vannak veszélyben, mint azt, hogy mi magunk. Ha mesterségesen elvonttá teszünk egy témát, az ugyan akadályozza a cselekvést, de megvéd bennünket attól, hogy rossz érzéseket kelljen átélnünk.

Az *eltolás* is egy olyan lelki mechanizmus, amelynek révén megküzdhetünk az intellektualizáció útján megtagadott érzéssel: ilyenkor érzelmeinkkel a valódi helyett valamilyen kevésbé fenyegető célpont felé fordulunk. Winter és Koger (2004, 36) példái szerint a klímaszorongás eltolása jelenik meg egyes hatástalan, ám rendkívül kényelmes gesztusokban, mint amikor bálnát ábrázoló pólót viselünk, vagy amikor „a természettel való újraegyesülés” céljával fosszilis energiát használó repülőgépeken utazunk egzotikus vidékekre. Másfelől a környezeti szorongás rátevéődhet idegen csoportokra vagy egyéb bűnbakokra, mint amilyen a migránsokkal szembeni gyűlöletkeltés vagy a terrorizmus elleni háború.

A bűnbakképzés bármikor megjelenhet, de a legkifejezettebb olyan helyzetekben, amikor nagymérvű a szorongás és bizonytalanság. Jó példa erre a koraújkori boszorkányüldözés, amely a vallásos-középkori világnézetből a modern tudományos világszemléletbe való átmenet idején terjedt el, és villámhárítóként szolgált számtalan (vallási, egzisztenciális, szexuális, pszichés) szorongás ellen. (E téma további tanulmányozásához lásd Lyndal Roper (1994): *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Religion and Sexuality in Early Modern Europe* és Evelyn Heinemann (2000): *Witches: A Psychoanalytic Exploration of the Killing of Women* című műveit.)

Az eltolás jelensége megnyilvánulhat úgy is, hogy azokat hibáztatjuk, akik a „klíma-vészharangot kongatják”. Ez némileg ahhoz hasonlítható, ahogyan a pszichoanalízis emészthetetlen tanai a mai napig annyi negatív érzelmet képesek mozgósítani, amennyi elegendő egy egész Freud-temető gépezet (Tallis, 2009)

működtetéséhez (de hát tudvalevő, hogy az élőhalottak újra meg újra képesek kikelni a sírból). Marshall (2005) ezt írja:

„A klímaváltozás emlegetése rendkívül fenyegető mindazok szemében, akik az egyre nagyobb mértékű fogyasztást valamiféle jutalomnak fogják fel, mert egy élet munkáját fektették gazdagodásukba. A nagyszabású, félelmetes problémákkal szemben valamennyien kicsinek és gyengének érezzük magunkat, és még ha nem is fognak kifejezetten megbüntetni, sok jót se kapunk, ha hangosan szóba hozzuk őket [...]. Csak próbáljon valaki ilyenekről beszélni egy barátjának, amikor az éppen lebarnulva jön vissza a nyaralásról, és rögtön megérti, miről is van szó.”

Jól példázza ezt a cseh miniszterelnök, Václav Klaus, aki nemcsak határozottan tagadja az emberi eredetű klímaváltozást, de egyenest a náciizmushoz, fasizmushoz, sztálinizmushoz hasonlítja a környezettudatosságot (Dujisin, 2007). Mások „leökofasztáznak” bárkit, aki csak egy kicsit is zöld programmal áll elő. Mindezek a reakciók méltán tartanak számot pszichoanalitikusan tájékozott társadalomtudósok és környezetvédelmi szakemberek érdeklődésére.

Az eltolás jelenségénél maradván érdemes továbbgondolni Marshall (2005) felvetését arról, hogy korunk egyes irányzatai, noha a „földanya” spirituális tiszteletével nagyon is komolyan veszik a környezet védelmét, mégiscsak az eltolásban megnyilatkozó védekezést szolgálják. Marshall idézi egy mauritiusi luxusszálloda-lánc igazgatójának kijelentését: „Mi nagyon komolyan vesszük ezeket a környezetvédelmi kérdéseket [...]. Mauritiuson a mi társaságunk nyitotta meg az első feng shui szállodát, ahol az emberek ismét egyesülhetnek a természettel. Különleges feng shui ételeket szolgálunk fel, lekerekített formákat alkalmazunk, hogy mindezzel elősegítsük a chi áramlását” (uo.). Marshall szerint a fenti idézet a klímafenyregetésre adott tipikusnak nevezhető reakció, amiben a turisták is részt vesznek, akik hallgatva az új idők szavára és azonosulva a marketinggel hajlandóak felárat is fizetni, ha légkondicionált szobájukhoz még némi öko-barát szolgáltatást is kapnak. Ugyanakkor ha körülnézünk egy-egy népszerű könyvesboltban, azt találjuk, hogy több mint harminc könyv szól a feng shuiról, míg az otthoni energiatakarékosság lehetőségeiről egyetlenegy sem.

„A klímaváltozásról az emberek 80 %-a állítja, hogy szerintük nagyon súlyos kérdés, és mégis sokkal többen vannak, akik a házuk táján a chi energia áramlását szabályoznák és terelnék a megfelelő mederbe, mint ahányan arra viselnek gondot, hogy az igazi energia ne szálljon ki rosszul záródó ablakaikon át. [...] Nehéz nem úgy tekinteni a Feng Shuirra, mint például a dioxin ideológiai megfelelőjére, ami a test életfontos receptoraihoz kötődve blokkolja azok működését, és amit helyes táplálkozással el lehetne kerülni. [...] Ahelyett, hogy a fenyegető és megsemmisítő horderejű környezeti problémákkal szembenéznénk, [...] a könnyen megvalósítható és még szórakozást is ígérő pseudo-környezettudatosság útját választjuk.” (Marshall, 2005.)

A pszichoanalízis nem fogja megmondani, hogy mit tegyünk, de abban segíthet, hogy végiggondoljuk ezeket a súlyos kérdéseket, és elkerüljük a leegyszerűsítés, önmegnyugtató csapdáit. Az is fontos, hogy ne csak a klíma-tagadók vélekedéseiben, fantáziáiban és viselkedésében megnyilatkozó elhárító mechanizmusokat tanulmányozzuk, hanem vegyük észre ugyanezeket magában a zöldmozgalomban is. Ide tartozhat a moralizáló felettes én térnyerése, vagy ha álmegoldásokkal nyugtatjuk meg magunkat, vagy ha összeomlunk a kétségbeeséstől. Bármilyen formát öltsenek is, a társadalmi fantáziarendszerek úgy működnek, hogy képesek magukba építeni mindenféle eltérő egyéni és kollektív szükségletet, fantáziát, szorongást.

Az *elnyomás* szándékos törekvés arra, hogy a szorongáskeltő gondolatokat kiszorítsuk a tudatunkból. Tetten érhető például abban, hogy az újságok félelmetes hírekről szóló cikkeit átugorjuk, vagy sosem gondolkodunk el azon, hogy milyen veszélyeket rejt az autózás. Az elnyomás tudatos, és ezért kevésbé problematikus lelki mechanizmus, de csak előszobája egy mélyebb és immár tudattalan elhárító mechanizmusnak, az *elfojtásnak*. Winter és Koger (2004, 37) saját életükből hoznak erre példát: Winter egyszer csak rájött, hogy tudattalanul elfojtotta, amiről amúgy tudomása volt, mert évtizedeken át cikkeztek róla: hogy az otthonától pár mérföldre nukleáris hulladéktároló van. Ezt írják: „Úgy tűnik, a kormányzatoknak és a társadalmi berendezkedés egyéb tényezőinek nagyon is kapóra jön az elfojtás jelensége.”

A *reakcióképzés* különösen groteszk, de sajnálatosan gyakori elhárító mechanizmus. A reakcióképzés klasszikus formájában az egyén tagad egy készletet, és közben erőteljes kifejezést adja az adott készlet ellenkezőjének. Van egy bizonyos téma a „klímaskeptikus” diskurzusban, ami egyfajta perverz kárörvendést von maga után a létrehozott szeméthez fölött, mintha az emberek annyira pazarlóvá válnának, hogy meggyőzik magukat, hogy az egészben nem hisznek, vagy nem törődnek vele. Mások (pl. Rust, 2008) azt fejtegetik, hogy a kényszeres fogyasztás azért öltött ilyen elképesztő méreteket, hogy feledtesse, milyen hatalmas környezeti károkat okozott a kényszeres fogyasztás. Ehhez még más veszélyes pozitív visszacsatolási körök is hozzájárulhatnak. Jogos a feltételezés, hogy a reakcióképzés a környezetvédők körében is felbukkan, ha másképp nem, hát kiélezett vita formájában afölött, hogy melyikük a zöldebb, vagy ki számít igazán zöldnek.

A környezetvédők és a környezetvédelem-ellenzők már-már ki se látnak a kölcsönös *projekciók* és *reprojekciók*, a jó és rossz közötti hasítás szövevényéből (vannak jó környezetvédők és gonosz fejlesztők, jóságos üzletemberek, akik válságos időkben elősegítik a gazdasági fejlődést és géprombolók, ökoterroristák és így tovább). Azt is végiggondolhatjuk, hogy a tenger, a szárazföld, a levegő, a víz és az egész „természet” (akár anyatermészetnek hívjuk, akár nem) mind igen alkalmas projekciós felületek, ami olykor mitikus méreteket ölthet. És ugyanígy az ipar, a technika, a civilizáció, stb. is különféle projekciók forrása, ami sokféleképpen teszi még bonyolultabbá kapcsolatunkat a környező világgal.

Žižek (2007) Morton nyomán (2007) azt mondja, hogy szükség lenne egy „természet nélküli ökológiára”, ami úgy értendő, hogy nagyon hasznos lenne megszüntetni a Nagy Romantikus Természetre vetített projekcióinkat. Jordan (2009) hasonlóképpen arra figyelmeztet, hogy a természettel való kapcsolatunkat átszövik az

ellentmondásos hasítások, és viszonyulásunkban az idealizáció és a becsmérlés egyaránt kártékony. A nem túlságosan környezettudatos többség a környezetre vonatkozó aggodalmait (és büntudatát) az „aktivistákra” vetítheti, akik tesznek valamit, úgyhogy nekik azt már nem kell, az aktivisták szemében pedig a többség „gondatlan és önző”, úgyhogy nekik már nem kell magukat így érezniük. A pszichoanalitikus társadalomelmélet is úgy véli, hogy a projektív folyamatoknak döntő jelentőségük van a társadalmi rendszerek alakulásában, ami alól természetesen a klímaváltozásra adott társadalmi reakció sem kivétel.

A freudi analízis rendszerében a *szublimáció* a legérettebb elhárító mechanizmus. A szublimáció azt jelenti, hogy tudattalan szorongásainkat és késztetéseinket társadalmilag elfogadott tárgyra irányítjuk, és azon vezetjük le, ily módon hasznára vagyunk a társadalomnak (és ezt a pozitív odafordulást a nem-emberi környezetre is kiterjeszhetjük). A szublimáció során nem fojtjuk el, nem tagadjuk meg, de nem is mutatjuk ki egy az egyben az érzésünket, hanem átvisszük valamilyen kreatív tevékenységre, mint amilyen a művészet és a tudomány, de talán ide tartozhat a környezet iránti gondoskodás, aktív cselekvés is. A szublimáció és a reakcióképzés egyaránt vezethet környezetbarát viselkedéshez, de az utóbbit (amint Winter és Koger [2004] kifejti) mindig kísérheti egyfajta rejtett ellenségesség, szorongás, ítélkezés és olyan „véletlen” cselekvések, amelyek szembefordulnak a tudatos céllal. A szublimáció a reakcióképzésnél jobban együttműködik a „valóságelvvél”, de tisztán a freudi analízis eszközeivel néha nem könnyű a kettőt megkülönböztetni egymástól. Klein újraértelmezte a szublimációt, bevezetve a depresszív pozícióban megvalósuló reparáció fogalmát (Hinschelwood, 1994), amely alkalmasnak bizonyulhat a további eligazodáshoz, mint az alább következik.

Hogyan lehetünk úrrá az elhárításainkon?

„Nem foghatunk hozzá ahhoz a nagyon bonyolult feladathoz, hogy rendbe tegyük a környezetünkkel való viszonyunkat anélkül, hogy szembesülnénk saját dühünkkel és ellenérzéseinkkel; vagy akár a büntudattal, ami ránk nehezedik, amikor belátjuk, hogy mennyi szemetet hoztunk létre mi magunk. [...] Készen kell állnunk, hogy elviseljük a rémületet, a bánatot és a félelmet, amikor teljes valójában átlátjuk, milyen nagy bajban van a környezetünk. Ezzel felszabadíthatjuk mindazt a lelki energiát, amit mindaddig a védekezések fenntartására fordítottunk, hogy egy sokkal kreatívabb problémamegoldás szolgálatába állíthassuk. Pszichoanalitikus nézőpontból ez annyit jelent, hogy a problémáink megoldásához vezető első lépés az, ha hajlandók vagyunk elviselni a rossz közérzetet, amely mindennek nyomán keletkezik bennünk.” (Winter és Koger, 2004, 39-40.)

Szembesülnünk kell saját „piszkosságunkkal” – egyfelől önmagunk megtagadott részeivel, amelyeket mindezidáig a külvilágra vetítettünk vagy valamilyen más eszközzel védekeztünk ellenük, másfelől a kultúra árnyékában termelődött sokféle piszok és szemet fizikai valóságával. Slavoj Žižek más nyelvezetet használva ugyanerről beszélt *Examined Life* (Az élet úgy, ahogy van) című filmben (Astra, 2008), amikor úgy döntött, hogy nem egy buja őserdő közepén vagy egy csillogó tó partján, hanem inkább egy szeméttelen állva tárgyalja a környezetvédelem helyzetét,

arra biztatva a környezetvédelem szakembereit, hogy igyekezzenek szeretni, de legalábbis elviselni az ilyen helyszíneket is.

Winter és Koger (2004, 48-49) azt állítják, hogy „a környezeti problémák megoldásához vezető úton az első lépés, hogy *érző állapotba* hozzuk magunkat”. Ugyanakkor Mary Jane Rust (2008, 6) arról ír, hogy ez azért nehéz, mert „ha megengedjük magunknak, hogy érezzünk, szembetalálhatjuk magunkat egy sor erőteljes érelemmel: a jövőtől való félelem és szorongás, vagy az elkeseredés amiatt, hogy mennyire hiányzik belőlünk a politikai akarat, vagy a rengeteg veszteség feletti gyász és a büntudat, hogy mi is okai voltunk, hogy ide jutottunk – és így tovább”. Másfelől „mihelyt elzárjuk az érzés útját, nyomban elveszítjük kapcsolatunkat annak valóságával, hogy mennyire közeli a baj”. (Uo.) Bármennyire fájdalmasak is ezek az érzések, teljes mértékben érvényesek jelen helyzetünkben, és ha nem éljük át őket közvetlenül, akkor „pszichikumunk egy részét lefoglalja a védekezés, s ezzel megfosztjuk elménket attól a képességétől, hogy kreatívan ráleljen a megfelelő megoldásra” (Winter és Koger, 2004, 8).

Hogyan lehet megélni az érzéseket anélkül, hogy ezzel elviselhetetlen terhet vegyünk magunkra? Nicholsen (2003) válasza szerint ehhez arra van szükség, hogy szeretetkapcsolataink „megtartó környezete” kellő biztonságot nyújtson a számunkra. Ez az ökopszichológia és ökotérápia témájához visz minket. Ezt valósítják meg például Joanna Macy (1995) „kétségbeesés és felemelkedés workshopjai”. Végezetül hangsúlyoznám, hogy Freud munkája az első, alapvető lépés az ökológia bármely pszichoanalitikus megközelítése számára. Ugyanakkor Freud túlnyomóan egyszemélyes ösztönpszichológiájának megvannak a maga korlátai, amit a tárgykapcsolat elmélet kapcsolat-központúbb megközelítése igyekezett orvosolni.

Frigyes Júlia fordítása

Felhasznált irodalom

American Psychological Association (2010). *Global Climate Change Psychology: Addressing a Multifaceted Phenomenon and a Set of Challenges*. Report of the APA Task Force on the Interface Between Psychology & Global Climate Change.

Bigda-Peyton, F. (2004). When drives are dangerous. Drive-theory and resource of over-consumption. *Modern Psychoanalysis*, 29, 251-270.

Camazine, S., Deneubourg, J-L., Franks, N., Sneyd, J. Theraular, G. & Bonabeau, E. (2001). *Self Organization in Biological Systems*. Princeton University Press.

Cohen, S. (2001). *Status of Denial. Knowing About Atrocities and Suffering*. Polity Press.

Cooper, J. (2007). *Cognitive Dissonance: 50 Years of a Classic Theory*.

Coren, G. (2010, January 9). If I hear another global warming joke, I'll... *The Times*.

http://thetimesonline.co.uk/tol/comment/columnist/giles_coren/article6981487.ece

Darley, J. – Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies. Diffusion of responsibilities. *Journal of Personality and Sociology*. Routledge.

Dujisin, Z. (2007). Environmentalism as bad as communism. Interpress Service News Agency. <http://ibsnews.net/news.asp?idnews=37133>

Freud, S. (1905). A vicc és viszonya a tudattalanhoz. Ford. Bart István. In: Freud: *Esszék* (33-251). Budapest: Gondolat, 1982.

Freud, S. (1910). A „vad” pszichoanalízisről. Ford. Friedrich Melinda. [Thalassa, 2007, 18\(1\): 101-106](http://Thalassa, 2007, 18(1): 101-106).

Freud, S. (1911). Formulations on the two principles of mental functioning. *SE XII* (213-226).

Freud, S. (1925). A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye. Ford. Pető Katalin. In: Freud: *A szexuális élet pszichológiája* (193-203). Budapest: Cserépfalvi, 1995.

Greenberg, J., Arndt, J., Simon, L., Pyszczynski, T. & Solomon, S. (2000). Proximal and distal defenses in response to reminders of one's mortality: Evidence of a temporal sequence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(1): 91-99.

Hickmann, L. (2008). Can you joke about climate change? *Guardian Environment Blog*.

<http://www.guardian.co.uk/environment/blog/2008/may/08/whyclimatechangeisnojoke>

Hudson, J. & Bruckman, A. (2004). The bystander effect: A lens for understanding patterns of participation. *Journal of the Learning Sciences*, 13(2): 165-195.

Jacques, E. (1955). Social systems as a defence against persecutory and depressive anxiety. In: M. Klein, P. Heimann & R. Money-Kyrle (eds.), *New Directions in Psychoanalysis* (478-498). Karnac.

Jonsson, P. (2010). Climate scientist exonerated in 'climategate' but public trust damaged. *Christian Science Monitor*.

<http://www.csmonitor.com/Environment/2010/0707/Climate-scientist-exonerated-in-climategate-but-public-trust-damaged>

Kaes, R. (2007). *Linking, Alliances, and Shared Space: Groups and the Psychoanalyst*. IPA Publications.

Kaplan-Solms, K. & Solms, M. (2000). *Clinical Studies in Neuropsychanalysis: Introduction to A Depth Neuropsychology*. Karnac.

Klein, N. (2009). *No Logo*. Picador.

Kurtzman, D. (2010). Global warming jokes: Late-night jokes about global warming. <http://politicalhumor.about.com/od/environment/a/globalwarming/htm>

Lertzmann, R. (2008). Environmental anxiety: Moving from 'flight' to 'fight'. http://www.greenawards.co.uk/about/blog?item=environmental_anxiety:_moving_from_flight_to_fight

Lertzman, R. (2009). The ability to split. <http://www.rennlertzman.org/blog/?p=145>

Levi, P. (2010). Beyond judgment. http://connexions.org/CxLibrary/Docs/CX5018_BeyondJudgement.htm

Macy, J. (1995). Working through emotional despair. In: T. Roszak, M. Gomes & A. Kanner (eds.), *Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the Mind* (240-251). Sierra Club Books.

Marshall, G. (2001, September 22). The psychology of denial: Our failure to act against climate change. *The Ecologist*. <http://ecoglobe.ch/motivation/e/clim2922.htm>

Marshall, G. (2009, March 7). *Strategies of evasion and denial in social attitudes to climate change*. Lecture given at the University of the West of England "The Psychological and Political Challenge of Facing Climate Change" Conference. Co-sponsored by Psychotherapists and Counsellors for Social Responsibility.

Matte-Blanco, I. (1998). *The Unconscious as Infinite Sets: An Essay in Biogenetic Structuralism*. Karnac.

Menzies-Lyth, I. (1988). *Containing Anxiety in Institutions: Selected Essays, Vol. 1*. Free Association Books.

Morton, T. (2007). *Ecology Without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Harvard University Press.

Morton, T. (2010c, November 9). Hyperobjects are Nonlocal [Blog post]. <http://ecologywithoutnature.blogspot.com/2010/11/hyperobjects-are-nonlocal.html>

Nicholsen, S. (2003). *The Love of Nature and the End of the World: The Unspoken Dimensions of Environmental Concern*. MIT Press.

Piers, C., Muller, P. & Brent, J. (eds.) (2007). *Self-Organizing Complexity in Psychological Systems*. Jason Aronson.

Randall, R. (2005). A new climate for psychotherapy? *Psychotherapy and Politics International*, 3(3): 165-179.

Shevrin, H. (1996). *Conscious and Unconscious Processes: Psychodynamic, Cognitive, and Neurophysiological Convergences*. Guilford Press.

Weintrobe, S. (2011a). On healing split internal landscapes. "Engaging with Climate Change: Psychoanalytic Perspectives" Conference, October 2011. *The Institute of Psychoanalysis News & Events Issue*.

Winter, D. – Koger, S. (2004). *The Psychology of Environmental Problems*. Lawrence Erlbaum Associates.

Žižek, S. (2007). Censorship today: Violence, or ecology as a new opium for the masses. <http://www.lacan.com/zizecology1.htm>